

Kritická analýza diskurzu v kontextu korpusové a kognitivní lingvistiky

Eva Lehečková

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

eva.leheckova@ff.cuni.cz

1. Úvod

Termínem kritická analýza diskurzu (*Critical Discourse Analysis*, dále CDA) se označuje jeden z přístupů zaměřených na komplexní popis jazykového chování, jímž mluvčí utvářejí a sdělují význam. CDA se jako přístup zformovala na počátku 90. let 20. století a od té doby prochází, tak jako jiné disciplíny, postupným vývojem, mnohdy i na základě kritických podnětů stoupenců jiných přístupů k analýze diskurzu. V tomto příspěvku si kladu za cíl nejprve stručně rekapitulovat základní principy kritické analýzy diskurzu a poté představit její aktuální teoreticko-metodologický vývoj, konkrétně její ovlivnění korpusovou a kognitivní lingvistikou.

2. Principy kritické analýzy diskurzu

Pojmu analýza diskurzu můžeme rozumět dvěma hlavními způsoby, z nichž první je více zakotven v oblasti lingvistiky, druhý má charakter spíše interdisciplinární. V prvním pojetí se analýza diskurzu zabývá podobnou problematikou jako textová lingvistika (a další, dílčí disciplíny, například konverzační analýza aj.), tj. tím, jak jsou vystavěny mluvené a psané projevy, jakými charakteristikami se obvykle vyznačují texty různých žánrů, jaké diskurzí/textové vztahy utvářejí koherenci projevu, jak probíhá komunikační interakce, jak se během ní vyjednává o významu, dospívá k porozumění apod. Druhé, interdisciplinární pojetí propojuje lingvistický výzkum jazykových struktur a společenskou roli jazykové komunikace jako prostředku pro utváření, předávání a uchovávání různých sociálních praktik (*social practices*) sdílených a přijímaných určitým společenstvím (Bourdieu, 1998). V této perspektivě „mluvením a psaním světu dodáváme určitý specifický smysl (a ne jiný). Tvarujeme, tvoříme a přetváříme svět užíváním jazyka. A tento svět, který tvoříme a pomáháme tvořit, pak zase jistým způsobem formuje nás jako lidské bytosti. Tento proces vzájemného utváření může významně ovlivňovat lidské životy. Takže analýza diskurzu je důležitá proto, že sám diskurz je důležitý“ (Gee – Handford, 2012, s. 5). Analýza diskurzu pak náleží do širokého rámce sociálních věd, předpokládá se u ní orientace na vztah mezi jazykovým vyjádřením a sociokulturním kontextem a jejím cílem je zachytit vznik a potvrzování sociálních norem prostřednictvím komunikace.

Kritická analýza je specifickým podtypem přístupů zahrnovaných pod analýzu diskurzu. Tak jako jiné vychází z toho, že komunikace je sociální akce, jež může svým průběhem najednou reprodukovat i produkovat (sdělovat i utvářet) sociální postoje a vztahy. Diskurz je chápán jako proměňující se pole významů, na němž relevantní aktéři s určitým mocenským potenciálem opanovávají podobu tohoto diskurzu a vtiskávají mu jistý řád (mají tedy moc v diskurzu i nad ním, srov. Wodaková, 2009). Kritická analýza spěje k odhalení tohoto vnitřního řádu diskurzu a k popisu toho, jaké významy jsou sdělovány a tvořeny jakými aktéry, s pomocí jakých

prostředků (diskurzivních strategií) a za jakým účelem. Přívlastek kritický CDA zasazuje do širšího kontextu kritické sociální teorie¹, jež vychází z humanitních a sociálních věd a vede ke kritické recepci stavu a vývoje společnosti. V návaznosti na spřízněné sociální teorie (vedle kritické školy zmíněné výše viz též Foucault, 2008) CDA ztělesňuje zkušenost, že vztahy mezi aktéry diskurzu jsou vždy mocenské, tj. každý aktér se svým věděním a mluvením (s různou mírou sebeuvědomění) snaží ovládnout diskurz i společenskou realitu, k níž odkazuje. V důsledku tohoto pojetí společnosti CDA stojí na přesvědčení, že v diskurzu se vždy manifestují vztahy asymetrické, v nichž je nějaká skupina aktérů potlačována ve prospěch jiné, mocnější a dominantnější: „Moc ukazuje k asymetrickým vztahům mezi sociálními aktéry, kteří náleží k různým sociálním skupinám“ (Reisigl – Wodaková, 2009, s. 88). Kritická analýza diskurzu proto směřuje k odhalení těchto diskurzivně (re)produkovaných nerovných vztahů a ve své aplikované extenzi k jejich narovnávání (například pomocí metodických pokynů definujících pravidla institucionální komunikace apod.). Z takto pojatého diskurzu coby pole sociálně relevantních významů plyne potřeba inkorporovat do vlastní analýzy široce chápaný, tedy nejen lingvistický kontext. Tento požadavek lze důvěryhodně naplnit jen interdisciplinárně pojatou analýzou (podrobně viz van Leeuwen 2005), jež v sobě propojí lingvistiku například se sociologií, historií, politologií nebo teorií kultury. Cílem CDA je jednak popsat široce chápaný kontext, v němž se daný diskurz realizuje; od kontextu jazykového přes situační po kontext historický a sociokulturní. V takto vymezeném analytickém prostoru CDA u konkrétního diskurzu identifikuje soubor postojů, diskurzivní strategie, jimiž se tyto postoje utvářejí a prosazují, a analyzuje jazykové prostředky, jimiž se tyto komunikační cíle naplňují.

Od základního vymezení CDA se odvíjejí i typická témata, jimiž se CDA od svého vzniku zabývala – jednalo se o analýzu těch diskurzů, v nichž se asymetrické sociální vztahy projevovaly nejvýraznějším způsobem. Jedná se o následující oblasti: politický diskurz, mediální diskurz (včetně nových médií), diskurz o menšinách a (i)migrantech či institucionální diskurz (diskurz ve školství, ve zdravotnictví, na úřadech apod.). Postupem času CDA rozšiřuje spektrum témat, jimiž se zabývá (například také na témata environmentální nebo na komparativní analýzu jednoho diskurzu z různých kulturních perspektiv, ve snaze poukázat na riziko europocentrismu), nicméně i nadále pokračuje v rozvoji původních témat, na nichž se prověřoval potenciál této disciplíny.

Za hlavní zakladatele tohoto přístupu bývají považováni Norman Fairclough (viz např. Fairclough 2003, 2014), Theo van Dijk (viz van Dijk 2008, 2014) a Ruth Wodaková (viz Wodak 2011, 2015), kteří pořádali ustavující kolokvium CDA v roce 1991 v Amsterdamu. Každý z nich rozvíjí v rámci CDA specifický přístup, přičemž největší dosah (co do počtu badatelů a žáků, publikací, projektů apod.) má přístup Ruth Wodakové, jenž se označuje jako diskurzivně-historický přístup.²

CDA tradičně náleží k přístupům, které jsou založeny zejména na kvalitativním výzkumu. Přehled metod, které se v CDA mohou využít, podává Wodaková a Krzyżanowski (2008). Klíčové je, aby po metodologické stránce byl výzkum založen na principu triangulace – jedná se o požadavek verifikace analýzy z více úhlů, perspektiv. Tyto perspektivy mohou buď

---

¹ K jejím představitelům se řadí například Max Horckheimer, Theodor Adorno nebo Jürgen Habermas.

² Základní informace o Ruth Wodakové a jejím přístupu lze v češtině čerpat v práci Lehečková – Hořejší (2015).

zajišťovat různé disciplíny (lingvistika, sociologie, politologie, historie, psychologie apod.), nebo různé metody. Obvyklými metodami jsou analýzy mediálních textů, internetových diskusí, skupinových debat politiků či odborníků (nejčastěji televizních), televizních dokumentů, případně náročnější metody tematicky zaměřených diskusí (*focus group discussion*) nebo etnografický výzkum přímo v prostředí, v němž se vytváří a rozvíjí konkrétní diskurz.

3. Současný vývoj v kritické analýze diskurzu

Kritická analýza diskurzu prochází již od 90. let 20. století kritickou reflexí vnější (viz Widdowson 1995, 1998, Seidlhofer 2003, v podobném směru v češtině Homoláč 2011) i vnitřní (Wodak – Chilton 2005). Tyto podněty CDA postupně proměňují a rozvíjejí, mimo jiné po metodologické stránce. V posledním desetiletí začaly kritickou analýzu diskurzu ovlivňovat ještě dva inspirační zdroje, a to korpusová a kognitivní lingvistika. Těm se budeme věnovat v této části studie.

3.1 Korpusová lingvistika a CDA

Korpusová lingvistika CDA ovlivňuje zejména metodologicky. V CDA od počátků dominuje kvalitativní analýza konkrétních projevů či interakcí (tzv. vertikální perspektiva). Poznatky vzešlé z analýzy mohou být v textech zobecňovány pro celý diskurz o nějakém tématu (například při popisu televizní politické debaty dvou názorových protivníků může badatel vedle identifikace konkrétních diskurzivních strategií a vyjadřovaných postojů na základě své obeznamnosti s diskurzem konstatovat, že projevy obou diskutujících odrážejí ideové postoje celé sociální skupiny v daném prostředí, například stoupenců liberální pravice v České republice apod.). Tento postup má svá úskalí. Operace zobecnění je založena nikoliv pouze na poznacích daných představenou analýzou konkrétní komunikace, ale na tvrzení badatele, že tato zjištění jsou podobná poznatkům, jež bychom získali z jiných analýz podobného materiálu, pokud by v podobných sociokulturních podmínkách jiní mluvčí zastávali podobné postoje. Může se tedy stát, že badatel má nepřesné povědomí o popisovaném diskurzu, a tak buď provádí nesprávné zobecnění, vybírá materiál nereprezentativní pro celý diskurz, tj. takový, který je výrazně specifický,³ apod. Zároveň badatel se tímto postupem staví do role analytika, jenž má rozsáhlejší znalosti o diskurzu než jeho účastníci, tj. zaujímá pozici nad diskurzem. Tato rizika lze eliminovat třemi způsoby: za prvé lze svou analytickou metodu oprostit od podobných zobecnění, tj. za úplnou analýzu považovat detailní, deskriptivní charakteristiku jednotlivých promluv – s takovým řešením se setkáváme například v konverzační analýze. Druhou cestou, již prosazuje diskurzivně-historický přístup, je integrace komplexně pojímaného kontextu do analýzy a zároveň explicitní popis toho, s jakými kontextovými

---

³ Specifická je každý individuální monologický či dialogický projev, neboť v nich různá individua vytvářejí specifické komunikační situace se specifickým komunikačním obsahem. Přesto při porovnávání různých projevů lze dospět k identifikaci postojů typických pro určitou názorovou pozici a diskurzivních strategií, jimiž se obvykle daný postoj prosazuje. V této relativní perspektivě lze poté mluvit o typičnosti, resp. specifčnosti konkrétní promluvy ve vztahu k určitému diskurzu. Toto relativní hodnocení je proměnlivé v čase, tj. určité postoje a jejich určité diskurzivní ztvárnění mohou být v určitý moment pro nějaký diskurz netypické, ale časem se mohou vyvinout v dominantní či typické podání.

informacemi badatel při analýze pracuje. Třetí řešení se otevřelo s příchodem kvantitativní korpusové lingvistiky.

Obecný přínos korpusové lingvistiky pro CDA formuluje například Baker (2006, s. 92) takto: „identifikované (či opomenuté) komunikační vzorce mohou podléhat ideologické pozici konkrétního badatele. A jeho subjektivní perspektivou může být ovlivněn i způsob interpretace těchto vzorců. Toto platí pro mnohé jiné, ne-li všechny formy analýzy diskurzu. Korpusově založený přístup však přinejmenším pomáhá vyrovnat se s některými z těchto zkrusleními, a to tím, že poskytuje kvantitativní údaje o těchto vzorcích jazykové chování, jež je pak obtížné ignorovat.“

Korpusová lingvistika se s CDA může propojovat dvěma způsoby:

1. Výzkumné otázky se zaměřují na obvyklým jazykové jevy, jež sleduje korpusová lingvistika; jedná se například o to, jaká je frekvenční distribuce slovních tvarů nebo lemmat v idiolektu konkrétního mluvčího, popřípadě v projevech skupiny mluvčích, jaké jsou obvyklé kolokace, nakolik explicitně autor značí diskurzni vztahy v textu (jaké konektory a jak často používá, jaké typy koreferenčních vztahů preferuje, například odkazování zájmeny, hyperonymy apod.), zda častěji používá vyjádření vedlejšími větami, nebo kondenzacemi... Výsledky této korpusové analýzy jsou poté využívány v interpretaci daného diskurzu, avšak způsob dotazování je typicky korpusový. Toto propojení korpusové lingvistiky a CDA se označuje jako korpusově řízený výzkum (*corpus-driven*).
2. Ve druhém případě jsou výzkumné otázky formulovány způsobem obvyklým pro CDA (například Jaké názorové skupiny v daném diskurzu existují a jak jsou v diskurzu jazykově konstruovány? Kdo jsou dominantní aktéři daného diskurzu? Co jsou klíčové entity (předměty řeči) v daném diskurzu – jak se označují? Liší se jejich označení u různých názorových skupin? Jaké vlastnosti a děje se těmito klíčovými entitám a aktérům v diskurzu přisuzují?). K odpovědím na tyto otázky se využívají metody korpusové lingvistiky. Tento postup se pojmenovává korpusově založený výzkum v CDA (*corpus-based*).⁴

Oba přístupy do CDA vnášejí tzv. horizontální perspektivu. Překračují hranici konkrétního projevu a hledají charakteristické rysy – komunikační vzorce (*patterns of use*) společné většímu množství textů odpovídajících určitému diskurzu, názorové pozici v něm apod. Takto získané poznatky jsou cenné za prvé proto, že mohou odhalovat pravidelnosti v daném diskurzu, jichž by si badatel ve velkém objemu textů nemusel všimnout a které se mohou zároveň ukázat jako významné pro konstrukci dané názorové pozice nebo celého diskurzu. Za druhé tento typ dat poskytuje badatelům cennou kontrolu jejich kvalitativních analýz – umožňuje stavět analytický vzorek kontrolovaným způsobem, ověřovat například, že texty do něj vybrané jsou v důležitých rysech pro daný diskurz typické, na tomto základě lze také spolehlivěji formulovat různá zobecnění platná pro daný diskurz. Proměna metodologie v CDA s příchodem korpusové lingvistiky tak spočívá v tom, že „se kvalitativní a kvantitativní techniky mají kombinovat, nikoliv stavět proti sobě“ (Hardt-Mautner 1995, s. 2). Z praktického hlediska korpusová lingvistika do CDA vnáší nabídku a znalost softwarových nástrojů umožňujících

---

⁴ Tato metodologická dichotomie se používá v korpusové lingvistice obecně, nejen ve vztahu k CDA.

uchovávání a cílené prohledávání velkého množství textového, zvukového i audiovizuálního materiálu.

Korpusově založený výzkum v CDA se typicky označuje zkratkou CADS (Corpus-Assisted Discourse Studies). Za jeho průkopníky se již od poloviny 90. let považují Gerlinde Hardt-Mautnerová (1995) a Michael Stubbs (1996). V současné době jsou dalšími klíčovými reprezentanty Alan Partington, Paul Baker nebo Costas Gabrielatos. Při hledání typických rysů určitého diskurzu analýza v tomto přístupu obnáší obligátní formulaci výzkumné otázky a následně volbu, popřípadě vytvoření cílového korpusu a zároveň tzv. referenčního korpusu, jenž bude sloužit k porovnání s výsledky z cílového korpusu. To je podstatná složka metodologie tohoto přístupu, neboť až srovnání umožňuje vyhodnotit určité rysy diskurzu reprezentovaného cílovým korpusem jako specifické. Cílový a často i referenční korpus v CADS jsou specializované korpusy, vytvořené za účelem dané analýzy, u některých výzkumných otázek jako vhodný referenční korpus poslouží např. i velký reprezentativní korpus psaného jazyka (např. SYN2015, srov. Křen et al. 2015). V dalším kroku se vytvoří frekvenční seznamy tvarů a lexémů (tokenů a typů), jež se v cílovém korpusu nacházejí, a porovnájí se s referenčním korpusem. Posléze se obvykle vybere množina potenciálně relevantních klíčových slov a jejich typické použití (vzorce užívání) v širším jazykovém kontextu (kotextu) se prozkoumá pomocí analýzy syntaktických konstrukcí, sémantických kolokací apod. Reprezentativní kolektivní monografii uvádějící do přístupu CADS představuje Partington et al. (2013), dobrý příklad propojení kvantitativního korpusového výzkumu s kvalitativní diskurzivně-historickou analýzou přináší Baker et al. (2008) ve studii nazvané *A useful methodological synergy? Combining critical discourse analysis and corpus linguistics to examine discourses of refugees and asylum seekers in the UK Press*. Text představuje výsledky projektu řešené autory studie, jenž zkoumal diskurzivní zobrazování uprchlíků a imigrantů v britském tisku v letech 1996–2006. Za tím účelem vytvořil výzkumný tým 140milionový korpus RASIM (*Refugees, Asylum Seekers, IMMigrants*), který sestával z článků věnujících se uprchlíkům, azylantům a (i)migrantům. Výzkumné otázky obsahovaly například to, jak jsou skupiny zahrnuté pod zkratku RASIM jazykově konstruovány, jakým tématům s nimi souvisejícím se noviny nejčastěji věnují nebo jaké postoje k nim jsou v tisku vyjadřovány. Všechny tyto výzkumné otázky výzkumný tým porovnával v novinách velkého formátu a v bulvárním tisku, aby zjistil, zda jsou mezi nimi v diskurzu o RASIM rozdíly. Diskurzivně-historická a korpusová analýza tohoto materiálu probíhala odděleně, neboť výzkumný tým chtěl také sledovat a vyhodnotit potenciální přínos korpusové lingvistiky pro diskurzivní analýzu. Korpusová analýza korpusu RASIM vycházela od identifikace klíčových slov v subkorpusech nebulvárního a bulvárního tisku a následně se zabývala kolokacemi těchto slov (tj. identifikací významných slovních spojení). Třetí fází bylo detailnější zkoumání vybraných konkordancí. Jedním ze zjištění bylo to, že britské noviny používají slova uprchlík, žadatel o azyl a (i)migrant běžně jako částečná synonyma, tj. upřednostňují stylistickou variabilitu v textu před pojmenovací přesností. Ze čtyř sledovaných klíčových slov se výraz migrant signifikantně častěji vyskytuje v pozitivním kontextu, kdežto další tři se obvykle používají v negativních kontextech. Tematicky jsou texty o RASIM relativně omezené; pojednávají obvykle o jejich vstupu do země, snaze získat povolení k pobytu a legálnosti, o jejich počtech, ekonomických hrozbách, jež s nimi vyvstávají, a komplikovanosti celé situace. I tento výzkum

potvrdil, že RASIM jsou často metaforicky pojmenováváni vodními metaforami jako proud, vlna, příliv apod., což je jednak dehumanizuje, zobrazuje jako neindividualizovanou masu, která má svým objemem velkou sílu a je ohrožující pro prostředí, kam přichází. Bulvární tisk o RASIM pojednává obvykle negativně a celkově je prizmatem korpusové analýzy ve sledovaných rysech homogennější, velké, tzv. seriózní deníky jsou heterogenní skupinou, jež o RASIM pojednává pozitivně, neutrálně i negativně. Tato zjištění paralelní diskurzivně-historická analýza rozšířila o popis socio-politického kontextu spjatého s RASIM ve Velké Británii a o analýzu diskurzivních strategií, jako jsou topoi (tvrzení o RASIM) podpořená určitou argumentací apod. Studie Paula Bakera a jeho spoluautorů je tak ukázkovým příkladem možné synergie mezi kvalitativním a kvantitativním výzkumem v CDA.

3.2 Kognitivní lingvistika a CDA

Vzhledem k tomu, že CDA se zaměřuje na jazyk v užívání, na analýzu konkrétních komunikátů ve specifickém zaměření na vztah mezi sociálními a jazykovými praktikami, je od svých počátků úzce propojena se sociologií a sociolingvistikou. Problematika vztahu jazyka a kognice, mentální reprezentace jazyka, aktivace různých oblastí jazykové znalosti při produkci a percepci apod. až donedávna patřila k upozaďovaným otázkám v CDA. Jedním z důvodů bylo to, že na rozdíl od existujících komunikátů není obsah myslí aktérů diskurzu dostupný přímým pozorováním, ale můžeme o něm získat informace pouze nepřímou evidencí, navíc často dostupnou nespolehlivou introspekci, nebo kontrolovaným (nespontánním) výzkumem experimentálním.

Zájem o tuto perspektivu a snaha o její integraci do CDA se dlouhodobě rozvíjejí u Teuna A. van Dijka, jehož přístup k analýze diskurzu se označuje jako sociokognitivní. Van Dijk dobře reprezentuje jeden způsob, jak do CDA proniká kognitivní perspektiva: jedná se o snahu navrhnout komplexní model přístupu k diskurzu, v němž by integrovaně a rovnocenně koexistovaly perspektiva sociální i kognitivní. Van Dijk (2008, 2014) například soustavně řeší otázku, jak do popisu diskurzu včlenit fakt, že aktéři diskurzu do něj vstupují s nějakou znalostí, jež může být do určité míry navzájem sdílená, že se tyto znalosti během komunikace mohou proměňovat, ovlivňovat apod. Zároveň se van Dijk věnuje systematickému budování (adaptování) terminologie umožňující propojit v popisu diskurzu obě perspektivy. Vedle něj se o toto ustavení sociokognitivní CDA zasazují například O'Halloran (2003), Chilton (2005) nebo Hart (2014, 2015). Tato rovina vlivu kognitivní lingvistiky na CDA je globální, usilující o teoreticko-metodologickou proměnu CDA jako přístupu. Stoupenci tohoto proudu považují propojení obou pohledů za nutné pro to, aby CDA mohla být považována za holistický, adekvátně komplexní popis jazyka v užívání: „Znalost je pro produkci a percepci psaných a mluvených projevů klíčová a jakýkoliv přístup k diskurzu, který ji opomíjí, je neúplný“ (van Dijk, 2014, s. 242).⁵ Na tento přístup mají rovněž vliv výzkumy v oblasti sdílených znalostí a tzv.

---

⁵ K analogickému posunu dochází z druhé strany, tj. v kontextu kognitivní lingvistiky se hovoří o sociálním obratu, tj. o obohacení kognitivnělingvistického popisu o problematiku užívání jazyka ve skutečných komunikátech, vliv interakčních procesů na utváření jazykových prostředků apod. (srov. Dąbrowska – Divjak 2015).

intersubjektivní perspektivy v komunikaci, například⁶ monografie *Using Language* Herberta Clarka z roku 1996, v níž nahlíží na komunikaci jako na formu sdílené činnosti (*joint action*): „Užívání jazyka je skutečně formou sdílené činnosti... Nelze očekávat, že porozumíme užívání jazyka bez toho, že bychom je pojímali jako sdílené činnosti založené na činnostech individuálních. Úkolem je vysvětlit, jak všechny tyto činnosti fungují“ (Clark, 1996, s. 3-4).

Nejvýraznějším autorem kognitivnělingvistického přístupu k analýze diskurzu je v současné době Christopher Hart. Podle něj (2014, s. 167) se kognitivní lingvistika zabývá zejména dvěma kognitivními procesy, totiž konceptualizací a konstruováním. Konceptualizace je utváření významu v průběhu promluvy. Konstruování (v angličtině *construal*) označuje různé způsoby, jak může být určitá entita, v limitech daných konkrétním jazykem, ztvárněna, konceptualizována. Různými způsoby podání (různými konceptuálními metaforami, sémantickými rámci apod.) se realizují různé diskurzivní strategie a formují různé ideologické pozice. Kognitivní lingvistika tak může CDA přispět tím, že poukáže na vliv konkrétních konceptualizací a konstrukcí na adresáty diskurzu.⁷ Hart (2015) ve svém pojetí diskurzu vychází z diskurzivně-historického přístupu (DHA) rozvíjeného Wodakovou, na jehož základě navrhuje typologii čtyř diskurzivních strategií: strukturní konfiguraci, rámování, identifikaci a zaujetí pozice (*positioning*). Ty vztahuje k obecným kognitivním procesům popisovaným v kognitivně orientovaném výzkumu, například u R. Langackera (gestalt, srovnání, pozornost a perspektivu), a v jejich průsečících popisuje osm základních konstrukčních operací. Hart (2014) zkoumá jednotlivé konstrukční operace například v novinovém zpravodajství o veřejných protestech v Anglii v roce 2009. Celý model ukazuje níže tabulka 1.

strategie/systém	gestalt	srovnání	pozornost	perspektiva
strukturní konfigurace	schematizace			
Rámování		kategorizace metafora		
Identifikace			profilování granularita rámec	
zaujetí pozice				úhel pohledu deixe

Tabulka 1. Model konstrukčních operací (podle Harta 2014 a 2015).

⁶ Další práce z této oblasti, například vlivné přístupy Arieho Verhagena či Jordana Zlateva, v této studii z nedostatku prostoru neuvádíme.

⁷ Problém predikování, zjišťování a zobecňování mentálních operací při produkci a percepci promluvy souvisí úzce s kognitivní lingvistikou samotnou a překračuje horizont tohoto příspěvku, proto ji zde považuji za fakt a nerekapituluji předpoklady a obvyklé metody vedoucí k jeho řešení. Touto problematikou se dlouhodobě zabývá např. Raymond W. Gibbs, viz v češtině Gibbs (2013).

Dlouhodobě patří v kognitivním přístupu k diskurzu k přednímu zájmu utváření určité ideologické pozice v diskurzu prostřednictvím metaforického jazyka. Tento směr výzkumů v CDA se někdy označuje jako kritická teorie metafor. K reprezentativním soudobým představitelům této větve kognitivní CDA se řadí Andreas Musolff (vedle mnoha jiných), jenž se dlouhodobě zabývá interkulturním srovnáním užívání metafor (např. Musolff 2014) a zároveň užíváním metafor v politickém a mediálním diskurzu (Musolff 2016). Například ve studii z roku 2014 se Musolff zabývá kulturními rozdíly v tom, jak je realizována metafora NÁROD-JE-TĚLO, založená na personifikaci národa a na metonymické operaci, že živé bytosti mají fyzické tělo. V angličtině (i češtině) se tato metafora uplatňuje v pojmenovávání politického uspořádání a státních institucí (hlava státu, hlava vlády, dlouhá ruka zákona), v Musolffově materiálu z čínského prostředí se jako hlava označoval Peking a například jako oči Šanghaj (s vysvětlením místo, odkud cizinci nejčastěji poznávají Čínu) apod. Od částí těla se tento metaforický koncept může rozšířit i k pojmenování kondice, v níž se tělo nachází (zdraví, nemoc, estetika těla). Autor buduje korpus s daty relevantními pro tuto konceptuální metaforu z různých evropských jazyků a z čínštiny. Ve své studii podává přehled konkrétních anglických výrazů a slovních spojení náležejících k tomuto metaforickému konceptu a v pilotním vnitrojazykovém i mezijazykovém srovnání ukazuje na systematickou, nikoliv marginální sémantickou variabilitu, jež ho vede k závěru, že jednak synchronní variace odhaluje různé diachronní cesty (což Musolff ukazuje na vývoji anglického frazému *body politic*), jednak že jako univerzální se mohou metaforické koncepty hodnotit pouze na nejobecnější úrovni (již reprezentuje právě konstrukce NÁROD-JE-TĚLO), variace se zvyšuje s mírou konkretizace a rozvíjení metaforického posunu do dalších oblastí (jimiž jsou v tomto případě například anatomie a estetika těla nebo jeho kondice).

4. Závěr

V současné lingvistice dochází v mnoha jejích oblastech k posunům směrem k interdisciplinární integraci. Kritická analýza diskurzu tak není v tomto ohledu výjimečná, naopak představuje typický příklad těchto procesů. Tyto integrativní tendence mají společné jmenovatele: kladou důraz na výzkum jazyka v užívání (a někdy i opouštějí tradiční dichotomii moderní lingvistiky *langue/parole*), propojují hledisko interakční (diskurzivní) a kognitivní, pracují s co nejpřirozenějšími daty (v ideálním případě spontánní projevy získané observací), kombinují kvantitativní přístup s (obvykle post-hoc) hlubší analýzou kvalitativní. Kritické analýze diskurzu některé z těchto inovací pomáhají vyrovnat se s některými riziky jejího tradičního sociálněvědně zakotveného kvalitativního přístupu.

Literatura:

Baker, Paul (2006): *Using Corpora in Discourse Analysis*. London: Continuum.

Baker, Paul – Gabrielatos, Costas – Khosravini, Majid – Krzyżanowski, Michał – McEnery, Tony – Wodak, Ruth (2008): A useful methodological synergy? Combining critical discourse analysis and corpus linguistics to examine discourses of refugees and asylum seekers in the UK Press. *Discourse and Society* 19, č. 3, s. 273–306.

- Bourdieu, Pierre (1998): *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- Clark, Herbert H. (1996): *Using Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dąbrowska, Eva – Divjak, Dagmar (eds.) (2015): *Handbook of Cognitive Linguistics*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft / Handbooks of Linguistics and Communication Science (HSK) 39. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH.
- Fairclough, Norman ([1989] 2014): *Language and Power*. London: Longman.
- Fairclough, Norman (2003): *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- Foucault, Michel (2000): *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin.
- Gee, James Paul – Handford, Michael (eds.) (2012): *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*. London – New York: Routledge.
- Gibbs, Raymond W. (2013): Proč by se kognitivní lingvisté měli více zabývat empirickými metodami. Překlad Jan Chromý. In: E. Lehečková – J. Chromý (eds.), *Teoreticko-metodologické výhledy současné lingvistiky*. Praha: FF UK, s. 127–146.
- Hardt-Mautner, Gerlinde (1995): 'Only Connect'. *Critical Discourse Analysis and Corpus Linguistics. UCREL Technical Paper 6*. Lancaster: Lancaster University, s. 1–31. Dostupné z WWW: <http://ucrel.lancs.ac.uk/papers/techpaper/vol6.pdf>.
- Hart, Christopher (2014): Construal operations in online press reports of political protests. In: C. Hart – P. Cap (eds.), *Contemporary Critical Discourse Studies*. London: Bloomsbury, s. 167–188.
- Hart, Christopher (2015): Discourse. In: E. Dąbrowska – D. Divjak (eds.), *Handbook of Cognitive Linguistics*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft / Handbooks of Linguistics and Communication Science (HSK) 39. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH, s. 322–345.
- Homoláč, Jiří (2011): *Internetové diskuse o cikánech a Romech*. Praha: Karolinum.
- Chilton, Paul (2005): Missing links in mainstream CDA: Modules, blends and the critical instinct. In: R. Wodak – P. Chilton (eds.), *A New Research Agenda in Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity*. Amsterdam: John Benjamins, s. 19–52.
- Křen, Michal et al. (2015): *SYN2015: reprezentativní korpus psané češtiny*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK v Praze. Dostupný z WWW: www.korpus.cz.
- Lehečková, Eva – Hořejší, Michal (2015): Ruth Wodaková. *Studie z aplikované lingvistiky*, 6, č. 1, s. 125–144.
- Musolff, Andreas (2014): Metaphors: sources for intercultural misunderstanding? *International Journal of Language and Culture* 1, s. 42–59.
- Musolff, Andreas (2016): *Political Metaphor Analysis: Discourse and Scenarios*. Bloomsbury Academic.

O'Halloran, Kieran (2003): *Critical Discourse Analysis and Language cognition*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Partington, Alan – Duguid, Alison – Taylor, Charlotte (2013): *Patterns and Meanings in Discourse. Theory and practice in corpus-assisted discourse studies (CADS)*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Reisigl, Martin – WODAK, Ruth (2009): The Discourse-Historical Approach (DHA). In: R. Wodak – M. Meyer (eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: SAGE, s. 87–121. (Česky pod názvem Diskurzivně-historický přístup v překladu M. Hořejšího, *Studie z aplikované lingvistiky*, 6, č. 1, s. .)

Seidlhofer, Barbara (ed.) (2003): *Controversies in Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.

Dijk, Teun A. van (2008): *Discourse and Context. A sociocognitive approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dijk, Teun A. van (2014): *Discourse and Knowledge. A sociocognitive approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

Leeuwen, Theo van (2005): Three models of interdisciplinarity. In: R. Wodak – P. Chilton (eds.): *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis: Theory, Methodology, Interdisciplinarity*. Amsterdam – Philadelphia, PA: John Benjamins, s. 3–18.

Stubbs, Michael (1996): *Text and Corpus Analysis*. Oxford: Blackwell.

Widdowson, Henry G. (1995): *Discourse analysis: a critical view*. *Language and Literature*, 16 (4), s. 157–172.

Widdowson, Henry G. (1998): The theory and practice of Critical Discourse Analysis. *Applied Linguistics*, 19 (1), s. 136–151.

Wodak, Ruth (2011): *Discourse of Politics in Action: Politics as Usual*. Basingstoke – New York, NY: Palgrave Macmillan.

Wodak, Ruth (ed.) (2013): *Critical Discourse Analysis* [4 svazky]. London – Thousand Oaks – New Delhi – Singapore: SAGE.

Wodak, Ruth – Chilton, Paul (2005): *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis: Theory, Methodology, Interdisciplinarity*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.

Wodak, Ruth – Meyer, M. (2009): Critical discourse analysis: history, agenda, theory and methodology. In: R. Wodak – M. Meyer (eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis*. London – Thousand Oaks – New Delhi – Singapore: SAGE Publications, s. 1–33.

Wodak, Ruth – Cillia, Rudolf de – Reisigl, Martin – Liebhart, K. (2009 [1999]): *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Wodak, Ruth – Krzyżanowski, Michał (2008): *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences*. Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan.